

הבוטט במתפתח פני שבועטים בכלב שוטה, כפי שבועט יצחק בכלב השוטה. סופו שהכלב בטיט(נשל) בו. זו שוב דוגמה לעקרון הפיתול, סגירת המעגל במידה כנגד מידה הפעלה עקרון הצדק.

גם מערכת הזוגות המשובשים, המתקוות שאינן נענות או המתקוות הלא מקומדות, הנאמנות העראיות כפי שהן מופיעות כבר בספורי האהבה של תקופת יפו, חוזרות כאן בתמול שלשום ותשנות במכבי - על המציפים את הפנוניות של תקופת יפו ומשמעותן כסמל בתמול שלשום, הבא לאחר השואה, ועיקרו תחייה על נוכחותו האל ונעיני שכר ועונש, כמו עקדתו של קומר כעונש וכשכר בעת ובעונה אחת. אלו העיוותים הפורוטיים של החבורה, העוסקת באופן כמו נאיבי בהגשמת הציונות, אך גם חורסת אותה בהויי "הכנעני" המוקדם שלה, שהוא מלאכותי ומזויף. כמו "מחול שבעת הכילונים":

ששה מיני ריקורים ריקד אותו לילה, עד שבאה מורה והניחה את ידה
הגדולה על כתפיו וריקדה עמו מחול שבעת הכילונים. ואתה חמדת אומר
היית שהריקוד לא נמסר אלא לחסידים. אבל אותה שעה ניענעת את
ראשך ואמרת יאה יאה. חבורה שמחה היינו באותם הימים ביפו יפת
ימים" (עמ' 401)

חמדת סופג את הפריצות המשווה אותה שעה ונכנע לקסמה, אך מסיים באירוניה: "חבורה שמחה היינו באותם ימים ביפו יפת ימים". הפרספקטיבה ההיסטורית שוללת את עולם הצעירים או אינה יורדת לצדקו, כפי שא"ד גורדון מסייג מצעירי זמננו ומאופייין בקריקטורה קנה שחמדת אינו סובלה בשל הפתטיות והסימאות שגורדון מפיץ כמו ענייני "דת העבודה":

לחבורת הצעירים ביפו מניע חזק לבקר ב"עלייתו של חמד" (עמ' 410) המלאה,
לדבריה של סוניה, בבקבוקי יין המסודרים לכל אורך הקיר. עלייה זו היא גם מעין
מקדש נרקיסיסטי. כל בעיני ברנר הסולד ממנה ואינו רוצה לבקר בה מפני שהיא
בעיניו אתר פולחני פטישיסטי של הערצה עצמית.

אמר לו למה לא נכנסת? אמר לו הלא עשית את הדרך כמין פטישי והלאך
אכנס? שתק חמדת והרהר, נכונים דברי ברנר, אילולי עשיתי את חדרי
כמין פטישי כלום הייתי יושב כאן, אלא הייתי יושב בחדרי עם כן ארצי
ואנו מספרים לנו דברים מגלצ'יצא. (תמול שלשום, עמ' 382)

ברנר ואחרים ביצירה ידעים שגם חדרו של חמדת הוא כמו הפונדק-מלון של מכלוב, שאינו בית, וכן סדרת המלונות הנוכרת במעמד זה כמו מלונו של לוי יצחק,⁹ והמלון שבו נערכת המסיבה לכבוד לידתה של לידיה כמו מוטיב המלונות שבכל הסיפור. הניבוי ביידיש: "מדארף געהן אהיים", העולה בסיוול המכושף עם ברנר לנוכח הים כמו בספור "לילות" (1912) המתנהל בעולם מספורי, וכך חלקים מ"שבועות אמונים" (1946) - שנת סימו של תמול שלשום, שחופך למסע מיסטי מטאפיזי, מעידים כי אין בית. אולי הבית שאיננו ואליו מתגעגעים הוא בגלצ'יצא. אך לעולם מעבר מבלאן. פעמיים מופיע ביידיש הביטוי: "צורך ללכת הביתה", כפי שנואה להלן.

התואם שבין יצחק קומר לחמדת

חמדת ויצחק שניהם בני גיל אחד, והיו צריכים לעמוד לבחינת הצבא. נשמתו ועלו לארץ ישראל, ביום אחד בשתי ספינות. חמדת הסביר פנים ליצחק, אף על פי שאין דעתו נוחה מאומנותו, שיש בה משום הטעיית, שדרך הצבעים לשפר דברים מכוערים. (תמול שלשום, עמ' 377)

זו דוגמה לעקרון הפיתול (טבעת מבינס)⁸ שהוא מהותי להבנת הלהטוט הנפשי העגמוני. לבהרה, חלוקה לשניים, לשיני נגודים, למעשה השארות בממד האחר. להגיד הן ולאו במשפט אחד תוך יצירת מסלול טבעתי שראשו ארוך בזנבו.

הזיקה התאומה שבין יצחק קומר לחמדת נובעת בין השאר מכך, שיצחק מהווה בת קול לפנימיותו של חמדת, כמו השירים שקומר שר בתחילת מלאכתו כצבע בירושלים, ובשל כך מזחים אותו הצבעים החרדים בטעויות למחצה, תוהים על קונקו ושואלים עצמם האם הוא חזן או ציוני. יצחק אינו חזן וכבר אינו ציוני. יצחק דרך עיני המספר ואוזני רואה בראייה משולבת בשירים בת קול קדומה לשיירי חזיונות המעוררים בו את שירי חמדת אשר ליצחק עוד בבוטשאטש משירי ציון.⁷ דוד המלך כרוצח צאן ולמזמורי התחילים שלו. בעומדו על סולם הצבעים רואה יצחק הגעגועים לשירים של חמדת מאופיינים: "כאדם שמתפתח בצרתו לגיל ורונה" זהו שוב משפט טבעתי מפותל. השירים הם גם צורה של הסחת דעת והכחשת המציאות או צביעה בצבעים יפים לצד גילוי ממד עומק נסתר בתוכה כמו צבעי השממה שמתגלים ליצחק קומר כאשר ירושלים מתגלית לו.⁸

כמה שנים כבר יצאו מיום שקרא יצחק אותו השיר ראשונה, כמה צרות עברו עליו על יצחק, אבל כל אימת שמעלה את השיר על שפתיו לבן תוקף אותו כבראשונה, כאדם שמתפתח בצרתו (עמ' 222)

ליצד התואם החיובי וההתקפות או הרפלקסיה הנרקסיסטית, המבוססת על אהבה עצמית, בוקע במקביל ומתוך האהבה העצמית ממד מהופך בתואם דמוי כאיטלי, ממד של שנואה עצמית חיוור לתחתית הרומן.

יצחק המשול ליצר הרע המשול לכלב המשול לחמדת:
צד דעת אבית ודעת חברתו של חברי. ומה נשתהיר לו, שממון
וצער וחרטה ובושה, כמשל שמושלים הדרשינים על תחבולותיו של יצר
הרע שמפחה את האדם בתחבולותיו. כלומר נוכחותו של הכלב בלק ותפקידו
הרע שמשול את האדם ומראה לו כאילו כל חמדת העולם בידי [הדגשתי
- ת.ג.] עד שנגמר אחריי ככלב, לבסוף בועט בו כדרך שבוטעין ככלב
שוטה. (עמ' 257)

ביסוד יצירתו של עגנון עומד המבנה הדרשני. הסופר הוא המספר הוא חמדת הממשל במשל לכלב וכך עלילת הסיפור מקופלת בפסקה זאת. הכלב נמשל ליצר הרע שמפחה את האדם בתחבולותיו. כלומר נוכחותו של הכלב בלק ותפקידו כיצר הרע של עגנון הוא הליבידי המיושעת והמועבר ליצחק הוא חמדת: "כאילו כל חמדת העולם בידי" מגלים את עיקרון התשוקה והעונג. ההימשכות אחר היצר

גדולה שאלת מרת צוויירינג, אלא אומר לך, חסיד אחד ביקש לעלות לארץ ישראל. בא אצל הריזנאג. אמר לו הריזנאג אל תעלה. ראה הריזנאג שהוא תמיה. אמר לו נאמר בארץ ישראל עיני ה' אלקיך בה, אם כן למה לך לידחק לתוך גלגל עיניו של הקדיש ברוך הוא כביכול. ומה ארץ ישראל כן, יורשלים על אחת כמה וכמה" (שם).

בשתי השאלות מוצבת סדרה שיש לה פיתול. הבחירה בקדושה: זקן וירושלים. יצחק קומר לעומת המדת.

סמיכות זקנים¹⁰

ההייתהוה לעיר הקטנה¹¹ בוטאשטש (עמ' 417) שונה להלוטין מעיצובה בספור "עירוני ובקניני" או בספור פשוט. כאן היא מציפה יסוד המגנטי והכיסופים הרקום בפשוט של המדת הכרוך בעולמים של חכמי גליציה הראשונים,¹² כדוגמת הר"ק, רבי נתן קרומכאל (1785-1840), הנוכח בפירוט ברומן כדוגמת מופת.

העולמות המרתקים את המדת ושאליהם הוא נסחף קשורים בקני גאליציה. אלה אכן עולמות הנראים רחוקים מאוד מעולמה של יעל שהיא נערה קלה. ואכן היא צדקת בעלבונה כאשר היא מגלה את עולמו הנסתר של המדת המממש את הדימוין הנכסף: "כך ארע אותי דבר, כך אירע אותי, והוסיף וסיפר דברים שראו בחלום"¹³

ברצף הפרקים הקשורים בעלילתו של המדת ובהקפה הרחב של הרומן עולה סדרת הדמויות השלמות, הקשורות בחלקן בזקנים הנזכרים ביצירת, כמו רבי אלתר בראשיתה ובסופה. אלו הן הדמויות של הזקנים היראים והשלמים המציגים את הסופר - אגו של עגנון או נציגו המדתי, המוכוון גם כלפי ממדי-יעל של שלמות וקדושה, הסוחפים אותו בהמדה עד שהם נקלעים לסיבוכיות הפיתול. זקנים כמו הסבא של עגנון הוזכר למעלה, רבי יקיר בנינוי הספרותי, יהודה פארב כשמו המוצג את "תוכחת האב" - כך ומוותו המופלאה וגם ההיסטוריות של זרח ברנט העולה בתמול שלשום - לזרח ברנט מקדיש עגנון עמודים אחדים ברצף ובשילוב של מעשים, המעמידים את דמות האדם השלים במידותיו. הוא האדיאל האנושי הוא דומה כסיפור לעיצוב דמותו ומיקומו של הר"ק ושמתגוננתו-הפורטרט של מופיע מיד בהמשך הסיפור בשילוב מעשייה הקשורה בדודה רבקה, הדודה של המדת. הדמויות הללו, דמויות חרדיות נאורות משתלבות עם דמותו של יעקב מלכוב¹⁴ ודמותו של מנחם העומד כגיבור העל של היצירה כמו דמות העל של הרב קוק ויעקב גולדמן חרד ברנט.

שאל יצחק את המדת, מי הוא רב זרח וזה אמר לו הלאו הוא רבי זרח ברנט מבני מאה שערים בירושלים ומבני פתח תקוה ומבני יפו. לשעלה רבי זרח ליפו קודם שחלף לפתח תקוה לא מצא כאן מנין של אשכנזים, ולואו שהוכרח לצאת מפתח תקוה, שראה שאינו יכול להתפנות מעבודת האדמה הלך ליפו ולקח לו קרקע וכנה בתים ועשה יישוב.¹⁵ (תמול שלשום, עמ' 380)

לעומת זאת המדת עצמו נתקל בתגובה אירונית של יעקב מלכוב, המכיר את הממד הרוחני הספקולטיבי, מערכת החיות הטיפוסית של המדת. יעקב מלכוב מגיש לפעלים וחברים סעודתם בבית מלוגו, אוהב את המדת ומתגרה בו בשעה שהוא

לאחר ערובו של יום השישי וטבילה בים - סצנה פסבדו קבילת המתגלגלת לסיפורי ספר המעשים, נמשכת החבורה אל עלילתו המבטוחה של המדת והתשפם הפיתולים הנפשיים - יחסי המשיכה והדחיה שבין הצעירים. כאן תמצית ההקשרים הלא ממומשים שברומן. קשרים ומנותקים-נזכרים-נזכרים, כמו ערב שבת וחילול שבת, עולמו של המדת היושב בחושך מוחמת השבת, הסדרה-החבורה: ירקוני, רבינוביץ, קומר המדת, שמאג, סוניה, יעל, גורישקין ואחרים. כל הדמויות הכללות בסדרה מכילות את עקרון הפיתול, כמו הטיל המציג את הסדרה הכללת של הכרוכים שבין חזונות האמיתיים והמדומים שבחבורה, אנשי האמת ואנשי השקר המציפים את רגשי האשמה המדומים והאמיתיים של עגנון-קומר-המדתי-ירקוני.

דברי סוניה החותמים את הפסקה: "יעל תחזר בינתיים עליך" מבטאים לא רק את יחסה של סוניה ליעל ולירקוני, אלא משיבים את הסיפור לסגירת המעגל. הרי קומר הלך לישון בלילו הראשון בחדרו של ירקוני שירד מן הארץ. (עמ' 64) והשווה לסדרה: "כמעשה ירקוני כך מעשה רבינוביץ. נכנסים בקלי קולות ויצאים בחשאי. עכשיו רואה גורישקין את עצמו כאילו הוא יחיד בעולם. מכיר אתה את יעל חיות? גורישקין מחזר אחר פנינה חביתה" (עמ' 97). "לישון במיטה" יש לו משמעות נוספת. ירקוני עצמו בסצנה הנוכחית מלטיף את ראשה של סוניה ומנשקה, וחש מיד רגשות אשמה כבדים, שהרי הוא מצפה לרעיה ארוסתו, ואילו סוניה עצמה נעלבת מעצבתו הפתאומית של ירקוני, המתחרט על מעידתו.

רמז סוניה ליצחק ואמרה, רואה אתה את זו, יעל חיות היא. מתפרקת על המדת ועיניה כלפי שמאי. יצחק אהב את המדת כדרך שבחורי ישראל אוהבים את משורריהם. משמעי שהוא כאן נתאווה לראותו. אמרה סוניה נלך אצל המדת. אמר ירקוני, ועל מה תאמרי אמרה סוניה, יעל תחזר בינתיים עליך." (תמול שלשום, עמ' 369).

סוניה קוראת חיטב את 'המפה הפואית' של מערכת העגבים והחזיריים בין הדמויות המתכתשות לעצמן וכן המדת, ובמקביל קוראים על משיכתו של יצחק קומר לחמדת: "נתאוה לראותו" - שהיא אינה משיכה במונח הפיזי, אלא במונח האישי הצופן את סוד נשמתו.

סוניה שואלת את המדת שתי שאלות (עמ' 370). האחת, מדוע אינו מגדל זקן, והשנייה, מדוע אינו גר בירושלים. לשתיהן יש לו תשובות גם רציניות וגם ליציניות, והלן לפי השואל והנשאל. קודם לשאלותיה מביט המדת בעיניים יפות בזקנו המגדל של יצחק ומתחסד ואומר: "כל אימת שאני מגלה את זקני ידי מרתחתי, כאילו אני פוגע בצלם האלוקים". לשאלת סוניה מדוע הוא עצמו אינו מגדל זקן, הוא עונה לה תשובה קוצקאית אמיתית, לא רק תשובה מתחסדת: "כרי שלא תזוז דעתי עליל ואתמא ייתר מדי" (שם). אך סוניה אינה מקבלת תשובה זאת שהיא מחוי לאופק שלה, ונראית לה עוד נחון דתי, והיא שואלת: "ומה הוא הטעם האמיתי?" וכאן עונה לה עגנון תשובה סריחאילית: "מפני שלא כתוב בספרו של אדם הראשון שתמיד יגדל זקן!"¹⁶ וכן בתשובה לשאלתה השנייה: מדוע אינו גר בירושלים, עונה לה המדת תשובה אמיתית כשהוא מצטט תשובת צדיק, אבל היא למעלה מהגמתי: "שאלה

אצל חמדת [94]

הסיפור 'אצל חמדת' הוא מסע אל העצמי תוך החקת העדות לסיפור אוטוביוגרפי. בדי המתנהל ברומונה. כנראה בהקשר השואה, עניין שדחוק בענינו להרחיק עדות. המספר הוא נער צעיר מווסקו, עיירה קרובה ליאס, יתום מאימו, שאימו החורגת רודפת אותו ולכן הוא נשלח על ידי אביו ערב יום הכיפורים לחזן חמדת, תושב היישוב ברומונה, כדי שיצטרף למקהלת מסייעי. האב מביא את חמדת הזקן והואה בתפילה כל דברי של שיש של שלמות. במהלך הסיפור מתברר שהחזן חמדת הוא ששייך בין אביו לבין אמו של הנער היתום, שהייתה בת לסופר (עמ' 69): את מקומה החליפה האמה החורגת המשרה לנך ולשרקתי.

הסיפור עוקב אחר מסע החיפוש של הנער כדי למצוא את חמדת בתוך עיר טיש בה עשרות אלפי יהודים. כאמור, זהו מסע לחיפוש העצמי. אמו הסיפור על פניו הוא בודלסקיה, סאטירה של הלילות חוללות ערב יום הכיפורים, המתארת את הזלזלן האדיר חמדת¹⁸ שאינו בוחל בשום סעודה, כדי לקיים את מצוות היום ערב יום כיפור, לפיה כל מי שאוכל בערב יום הכיפורים מעלה עליו הכתוב כאילו עם שני ימי כיפור - זהו הנושא התפוך לסיפור "פני שניים" שבספר המעשים¹⁹ וכן במחזור "החזנים", בעיר נמלואה עולה הנושא של שני ימי כיפור וכך בספר ימים נוראים.

הנער חטר פוגש בסדרת דמויי חמדת שאינם חמדת. הראשון שבהם הוא חסיד רוזין: "ראיתי לזקן אחד עומד ומקל ארוך בידו" (עמ' 56) ולאחר מכן "מצאתי לזקן אחד יושב לפני הספר וידעתי שהוא חמדת, אף על פי שלא ראיתי מימי נקשרה פניו בנפשו ועמדתי ונשתכלתי בו. אמר לי, אני אני חמדת. אבל מה הפרש יש בדבר. אלא שאתה צריך לחמדת. אם כן בוא ואביאך אצלי." (עמ' 61) הציפיות של המספר הן למצוא את חמדת כדמות של זקן ורגיל, איקונין הטובע בתוכו כדמות "זקן אחד" או "ההוא סבא" כמו בספרות האגדה שהוא מעין אליו נושא מסורת אך חמדת האמיתי בסיפור הוא שמן בלתי רגיל, כולו ספוג גשמיות ותאוות אכילה ללא שעור. דמות באכתולית.

הצופן של הסיפור הוא המעבר מעולם לעולם - הטרוספוגוציה מעולם הזלילה של ערב יום כיפור לעולם הסגור של היום עצמו ובעיקר נקודת המעבר מומוחזות, המעבר מעולם החומר לעולם הסגור, המתרחש עם היכנס יום הכיפורים בפרק הסיום של היצירה. שני הפנים הללו של חמדת - הפנים היצירות חרות השובע, לעומת הנמיתה לקדושה ולתואר המעבר אל תוך יום הכיפורים בו נסתלקה כל הווייתו והגשמיות של חמדת, מתארים ובונים את הסתדה הפנומית בתוך הפרסונה והאישיות של חמדת האמן כייצוג פרסונלי של עניו: תמהיל של יצר וקדושה, מתוך ניסיון להפרדת כוחות ברגע של שיא.

ניצן היה שבעת לעולם אחד²⁰ (עמ' 75)

דומה היה שמצטמק הולך, כרסו כאילו נבלעת וכולו בצרור מלבושים שפרשו עליהם טלית. (עמ' 76)

מגיח לו נונת דג: "דג זה מה בעיניך? גלגל של פרנס חודש או של רבי מפולין?"²¹ האבתנות של מלכות נכונות ומכאובות. הן קולעות לממד היצוני, לפיסונה ולא לטת, להווייתו העמוקה של חמדת.

חמדת מעלה בזכרוננו את ברנר, אותו פגש אך אתמול, והוא, ברנר, ששח עימו על ר"ק הענק "שכל הספרות כעת היא כמו תפילת מעריב אחרי תפילת נעילה"²² אבחה המקרינה על ברנר עצמו כחלק מסידרת העניקים.

[...] יום אחד קודם הפסח כמה שנים קודם לכן נודמן חמדת לביחה של רבקה דודתו הזקנה ומצאה מונענת תמונה כדי לנערה מן האבק. הביט חמדת והיה תמיח, שממיו לא ראה בהכרה ברורה שכו תמונת איש מאוירת. הרגיש דודתו בדבר ואמרה לו, זו צורת רבי נחמן קרוכמל שעשה ספר. ועדיין לא היה חמדת יודע שאנשים עושים ספרים. (עמ' 414).

דמות היסטורית נוספת המחלצת את חמדת מרגש האשמה שלו ביחס לדחייתו מיפו ומן וחוויו שלה ולפיכך הוא מטיל את האשם בעצמו היא רבי יעקב גולדמן²³. אבל הוא מציע לו פשוט במשנה ומברר לו ספקו אם יפו נתקדשה בקדושת הארץ. ואף שיספקו שולל קדושה מיפו, דבריו הביבים עליו, שהיה חמדת מצטער שאינו מוצא בישיבתו גיפו מה שצריך אדם מישראל למצוא בישיבת ארץ ישראל, והיה תולה את הקלקול בעצמו. כיון ששמע ספיקו של ר' יעקב גולדמן בנה דעתו²⁴ (עמ' 415)

כל סיפוריו של חמדת משתכחים אל מול החתונה של יצחק קומר עם שפרה. קומר מתנתת נפשית מכל העולם היפואי וקשריו אלי. בכך מבטא קומר את הסתייגותו של חמדת עצמו מעולמו היפואי ושאופתו להישאב חזרה אל עולם הקדושה. מחד גיסא חמדת עצמו כועס על קומר כפוי הטובה, שהחמדת ברא אותו, ושלא קומר הזוכה לשמחת חתן, חמדת ספוג צער במאבקו עם העולם היפואי, והוא מצטער בצערם של גבוריו ומחמלא רחמים עצמיים ורחמים עליהם; ומאידך גיסא, הוא מתקנא באימויותו של יצחק קומר לעברו הסוער.

הגיעו הדברים לידי כך, ששכח שם משפחתה של סוניה. וכשהלך קודם חופתו להסתפר והוצרך להמתין קצת, ותנו לו הספר גליון של הפועל הצעיר, וראה שם מעשה חמדת ויעל, שלבו של חמדת נמשך אחר יעל חזית ויעל חזית נמשכה אחר בחורים אחרים, הניח יצחק את הגליון מידו ולא הרגיש בצערו של חמדת, כבעל שמחה שמויח צער כל העולם מתחם שמחתו. (עמ' 556)

זו דוגמה לפיתול של יחסי אהבה-שנאה המתבטאים במערכת הרגשית חמדת-קומר ובהתנתות של יצחק קומר מנשיכת הכלב. עניו מאשים את קומר באופנים שונים, כמו קלות הראש והשתוק שבצביעת הכלב, אך גם בכך שהתפאר המיון על החוצב בו, בכך שהגולם האהוב קם על יוצרו.

בהצגת השאלות הפסיכו-מטאפיזיות שלה.

כך גם ניכר בעריכתו של העמוד הסמוך לסצנה זו (עמ' 117) בה עולה דוגמת שבר ועלוש - עגנון משמיע הנחות דתיות שקופות. יש דין ויש דין, נושא העלוש מטויר את הרבסט הישר. הוא חושב שיריבך את כל ביתו בוציעת או במחלות אחרות שהעבר משויה. לבסוף מוצא עצמו בבית המצורעים יחד עם שירה כפתורה הדתי של היצירה באפילוג שבין שירה להרבסט בבית המצורעים.

המעמד השני שבו מופיע המדרש מוקדש להתכרות מהעולם הגרמני. למעשה, כל הרומן נועד להתמודדות בהקשר קדם-השואה עם העולם הגרמני, לרבות דמותה האלימה של שירה,²² שהיא בבואה של כל סלירות ה"הגמוניה" ביצירה. הנשים הזכריות למרות שהיא במקור יהודיה רוסייה צעירה ההתמודדות המטפורית עם עולם הארוט והמוות מעלה את ההכרה באלמות העמוקה השרויה בחוסי המינים ובחוסי העמים. כך עולה בפירשת "הנאוה משטוסטרס", המרפאה את המדרש לעולמים מסברתו כי "כל גרמני בחזקת מעולה היה" [307].

ענין האלמות ברומן הוא נושא סמלי, מיתולוגי ומרכזי, הוא איים המוות מפר החוק, המתגלגל בהתפתחות של האלמות המינית, כמו מעשה המהנדס וכל צורת ליבוש שפורצת את איון החיים. כך פרשת שירה היא פרשה של פלישת כוח אודיו נשי-גברי אירציונלי, ההורס את חיי הרבסט למרות שהיא מעניק להם משמעות עמוקה וחיה. הסיפור על התכרותו של המדרש מהעיצת הגרמנים מופיע בעמודים 306-308. שוב הוא עולה תוך כדי רכילות בין טגליכט לביתו 'הגרמני' של הרבסט, תמרה, אחריה הוא מחזר בביישנות רבה. תמרה החגמייסה בסתר למחנות הלחי' והתתפשה לנוע כדי להרוג את המפקד הבריטי שהעצתק איחה בעבר.

תמרה מגורה את טגליכט לשמוע את הסיפור על המדרש. שוב ניכרת חזיקה שבין טגליכט לחמדת.

אם אין הענין מענין אותך אפשר שבעל הענין מענין אותך. - מי הוא? - חמדת. - זה שכותב... מה בעצם כותב הוא? שוב עשתה תמרה פנים של תמימות. הוציאה מראה מנרתיקה ונסתכלה בו וסידרה את שיערה והביטה בפני טגליכט ואמרה, וכך חמדת. אמר טגליכט, דבר זה סיפר לי חמדת. (שם, 306)

תמרה לובשת את דמותו של חמדת. היא לובשת פנים תמימות או מיתחמות. מתבוננת במראה, עוגבת. מכבאת את יישתה הנריקסיסטית ואת אי מוגדרותה המינית. כך גם הנערה השטוטגאורטית שהיא יצור אלים סמוי. הונדריית שבין העוצת השקר היפה המאיים שבו סמוך הסוג האנטישמי לבין מציאת השוחט היהודי עדין הנפש הוא מפתחונתיו הנפשיים של חמדת, תמוצא את עצמו במאבק האיחנים שבין הארוט והמוות.

אותה שעה ירדתי לסף דעתו של אבא שרגיל לומר מי ששמע כל נדתי של

חמדת יודע מהו כל נדתי. (שם, ש)

זו הייתה הירי תכלית כל המסע למצוא את ביוטי השייא של חזן ביום הכיפורים כמקור הזדהות עליאי, פרי זיווג של החזן השרכן חמדת ששירך בין אבי העיר לאימר המנוחה. המוטיב ה'שונד' [סיפור שונד] מתקיים בצל הגבהה גבוהה מזג, על אנושית-מלאכית, כמעט מזיקה למסור

כמזומת הייתי תחילה שכאן עמד בעל שש כנפיים ולבסוף עומד לו אדם מישראל (עמ' 77)

[...] שהיה חמדת מתפלל באימה ופריאה וברחת ובלב שבר על ישראל עם קדושים הרוצים לשוב אליו בלב שלם. (משפט הסיום, שם בדומה להערה 18)

זמרת שמת את העולם הגרמני

ברומן שירה יש לחמדת לכאורה מעמד שולי ביותר מבחינת נוכחותו הפרונטלית בסקסט, אזכורו ביצירה. למרות זאת חמדת בוקע מעבר לכתפו של המספר באותם דפים בודדים המהווים קודים מרכזיים ביצירה, ומחווה חלק מהסידרה הרבסט-טגליכט-חמדת.

לאחר שהרבסט חזר מליל האהבים הגדול עם שירה, הוא אינו יודע מה חידון יגרד לאשתו. חיכן היה או בלשון הצופן בסיפור: הוא חושש משאלת מאין באתה המחודדת דברי התנא עקביא בן מהללאל²³ מהחלדים בכל לויה יהודית - השאלה הייתה קשה ומחרידה היא "לאן אתה הולך". בודאי שהשאלה המינחה אמונה בא-ל ומשפטו: "לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון" אינה באה לכאורה כל כך בחשבון ברומן שמעמיד פנים היפר-חילוניות ברובו המדול.

ברדכו חורה לביתו הרבסט פוגע בדמותו הטהורה של טגליכט, הוא המצפונאי העמוק, הישר והאמיני ברומן "שירה". שניהם הוללים כאחד באותו לילה וטגליכט מספר להרבסט שפגע בחמדת ומספר על שיהתם.

ואם תשאל במה דילברתם, [אשתו הנריאטה] יספר לה מעשה שסיפר לו טגליכט. פעם אחת הלך טגליכט להוצאות הרצאה. פגע בו חמדת וחלך עמו. אחר ההוצאה נטפלו כמה מן החברים לחמדת. אמר לו אחד מן החברה לחמדת קורא אני את סיפוריך [...]. אי אפשר לומר שאינם יפים, ואם אתה רוצה אומר לך קורת רוח חרי אני מוצא מהם. אבל אומר לך אדם בן זמנו אינו מסתפק בהנאה שנתנה מן הקריאה, בן זמנו מצפה למצוא בדברי יצירה בשורה חדשה. ענה חמדת ואמר לו, לא באתי להשיב תשובה על שאלת לאן, אבל לפרקים עונה אני על שאלת מאין באת. (שירה, עמ' 118)

הרבסט לחזן ברגש האשמה ומחפש חידון לאשתו ובלבד שלא יתחפס על ידה בשאלת "מאין באת" טגליכט הצדיק מספק לו תשובה בעקיפין ומעניק לו פתרון לפיו גרד לאשתו שדיבר עם טגליכט ואילו חמדת מאיר את הרובד העמוק ביצירה

על אף שהלקים ניכרים בספר נשמעים כהבלים גמורים. עגנון נמשך ל"התאבדות" הזו. הקרע הזה הוא קרע נשמתי שניכטה בין השאר בהתרוצצות שבין היחס לאב לבין היחס לאם, האם כבת למתנגדים והאב כחסידי טשורסקיוב כמו בסיפור "זמטפתח". משבר הזהות תורם כנראה לביטוי תופעת אי המגודלות המינית שנהשפת כבר בסיפור הראשון על חמד'ת "בארה של מרים", שם עולה בביטוי יחסו מינקותי לאם, המועבר לסיפור תרצה ולאח "במלכי ימיה", ולחופעת האנדרוגיניות במקומות חשובים ביצירתו. כאמור בכך דמיון בהופעות הראשונות של "חמד'ת" בסיפור "זש'ר" שערכו לגבעת החול ושקוע בריימה "חמד'ת" בשנת תש"ז.

חטיות

1 תמול שלשים, עמ' 257, מאמר זה הוא פיתוח של הרצאה בנושא שנישאה בכנס 2011 NAPA ומחווה סיכום חלקי מתוך מחקר תעסוק בדימותו של חמד'ת כביטוי להתמודדות עם המיניות והאותנה ביצירת עגנון.

2 *תועלת הנעזר*, שנה שניה, גליונות 14-18, 21 במאי-16 ביולי 1909. ראה מאמר "באר'ת של מרים - הקסט המועד", ידע עם, תשע"א, כרך לז-ל"ז, מט 72-71, עמ' 7-23.
3 *Agnon and Germany the Presence of the German World in the Writing of S.Y. Agnon*, Bar-Ilan University Press, 2010 389-375
4 אסקאקליציה - הנחה הנעשית באמצעות אנלוגיות כמו "חוק'ה" displacement מ"זאג'ה" אל מעבר ל"עצמי", ראה מאמר: "עד הנה כמבוא לזאג'ה", *ביקורת ופרשנות 2002*, עמ' 32, 138 וביעור תועלת שלולים 62, שם.

5 ראה ג. שקי: "הקבלות והיננים", *אמנות הסיפור ביצירת עגנון*, 1976.
6 ראה ויקיפדיה עברית אנגלית: טבעת מביוס (או רצועת מביוס) היא צורה דו-ממדית שיש לה צד אחד בלבד.

7 הוועות פרושה שיר ציון טכנת המספר על "ירושלים" בכתב העת *זמנ'ת* 15 ליולי 1904 לכבוד תשעה באב. "אהבה נאמנה עד שאול'ה", שהוא שיר אמיתי שכתב על ירושלים כשהיה נער. המשורר בבר בשיר. זהו נושא עמוק לדיון "באורה נטה ללון" בפרשת ירחם הופשי שעלה ויחד מן הארץ במלך המשורר. שם, עמ' 92, 88 ועוד.

8 *תמול שלשים*, עמ' 136: "שני דברים מושכים לבו של אדם, בית חרש ובית שצבעותו. בית, משום שהוא חוצץ בינו ובין העולם, וצבעים, מפני שהם דוגמא של מעלה של צבעי חוקיני, ששמתו של אדם קרויה מהם".

9 *תמול שלשים*, עמ' 400
10 עגנון, *מפג טופר וסיפור*, עמ' 225: ספור של אדם הראשון (בראשית ה) זה ספר תולדות אדם. אמר ל' יהודה בר סימון, עד שאם מוסל גולם לפני מי שאמר והיה העולם הואה לו דור דורו ודורושי, דור דור ותכמי, דור דור וסופרי, דור דור ומנהיגי, נאמר (תהלים קל"ט) גלמי דאז עיניך. גלמי שראו עיניך כבר הם כתובים על ספרי של אדם הראשון. (בראשית רבה כד סימן ב ועין מנחות כט ב וסוף סדר עולם רבא)
רבינו בחיי שמתו פרק לא ג' וזהו רמזו במדרש שאמרו: (שמו"ר מ, ב) הוואה לו הקב"ה למשה ספור של אדם הראשון, ואף בבלא לאוהו שעה התמנתי, שנאמר: "ראה קראתי בשם בצלאל".

11 מקור הביטוי במשנה סנהדרין: "סמיכה זקנים בשלושה", חיינו לצורך הסמיכה לדיין בסנהדרין צריך בית דין של שלושה. אני משתמשת כאן בביב כתיב לחייהם לסדרות של זקנים סמוכים זה לזה ביצירת.

הערה למקומו של הספר חמד'ת ימים ביצירתו של עגנון
אלחון שילה בספר *הקבלה ביצירת עגנון* [2011] טוען שצנחן בחר בשמו, בגלל הקשר הפיזמי העמוק משחר נעוריו לספר *חמד'ת ימים*. אכן תעלומת הספר השבתאי הנוערין בישראל היפטה את עגנון. אך כפי שראינו, השם חמד'ת הוא ראשוני ונפשי לרעתי, ללא כל זיקה לספר *חמד'ת ימים* ולעולמו. אלהן שילה עצמו מצביע על שייכים בעמדתו של עגנון כלפי הספר, כמו כלפי עולם הקבלה וספר הזוהר. לעומת הקטמיות בתקופות מוקדמות, באו התפכחותיות בתקופות מאוחרות. וכך עולה גם בקטעי השיא ביצירת עגנון, בהם הוא וקום את פולחן הספר *חמד'ת ימים* כמפתח לתודותו הרגשיות ומשיבתו לשרירי העולם השבתאי והחסידות ומחוצה להם. התגודות הללו אינן משקפות את המגמתן האתי האוקסימורוני של עגנון, הממתו שבין חוק לאנטי-חוק. בין הלכה לאגדה, חסידות ומתגודות.

הדאגיה הנפולה

עדותו של עגנון על חיבתו לספר בתוך מחזור "החוננים" בעזר ומלזאה אינה נשמעת כבדיה ספרותית אלא כעדות. המשך המשפט המצוטט להלן, מטעמים שונים, כמו הדיק באיזה טופס של הספר קרא אברהם דוד מבוטשאטש, מגדולי רבני החסידות (1841-1771) מחובר דעת קדושים שחיי כמה דורות קודם. העדות היא אמנם בדיה מיזממת בחוות של דיק מופלג. הבקלאות הפנטסטית במכלול העדות על הספר והטכנוע מדוע זה אינו הטופס שהוא, עגנון, קרא בו, הם מודלי ההגומה שלפעמים מרוב דבקות פרוטים הופכת פרוזית.

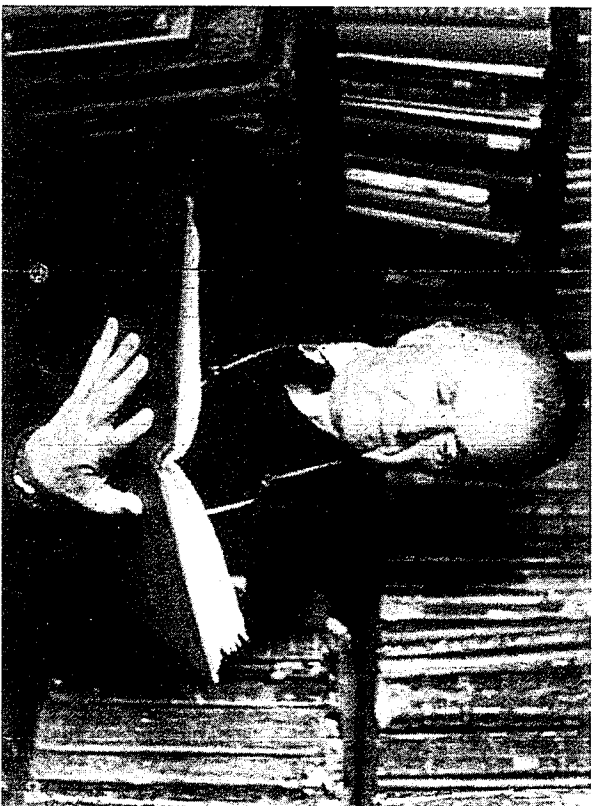
הטכניקה הזו ניתנת להיות מוסברת באמצעות המגמתן הקשור באישיותו של חמד'ת. המגמתן הנריקסיטיסטי והסאדו-מאזוכיטיסטי החל מהתחוותו בסיפורי אהבה של יפו.

עגנון מעריץ העריצה מופלגת את מכורי *חמד'ת ימים* שהיו החסידים שלפני החסידות הבעש"טיאניות כפי שהראו גרשום שלום ורבים אחרים שעסקו בתולדות החסידות. צדיקים שהיו עסקקים בסינופים קשים ובבהינת המידות. יחידים סגופים שהיו נושא לתרצה וללעג. על כך יש עדויות היסטוריות מתחילת המאה ה-17, הן ציון שמות הדמויות על פי תיעוד. מתוך המובאות על הספר *חמד'ת ימים* בספר *סופר וסיפור* ובמקומות אחרים בכתבי, עגנון יודע או משער שהייתה ההתנגדות בחוגים הנורמטיביים לספר. מקורות מצוטטים ולצידם מקורות של מעריצים חשובים. הספר היה תשוד בשבתאות מילי עם פרוטמו על אף שנתחבת על רבים.

עגנון נקלע כאן לקונפליקט בלתי פתיר, קונפליקט שהוופיע בלכוישים רבים וקודמים החל מתקופת נעוריו כסופר בבוטשאטש.

במקומות רבים עגנון מאשים מצד אחד את משגי המנהיגים בריבוי המתקלחות ואף במרימה לשואה - הן עזר ומלזאה והן ביצירות אחרות כמו "שני ת"ח שהיו בעירי"ו" שנתפרסם ב 1946 וביעיקר ב"כיסוי הדם"; ומהצד השני יחסו לפרנסים השישעים בדרך כלל אינו פחות חשדני, עזין ונקמני כמו לחק שג'רמה - כהכללה שירש לה הורבה יציאים מהכלל - החסידות. הערצה וסלידה דרות כאחת.

עגנון הוציא לאור את הספר המפורסם *מעשיות הבעל שם טוב* מתוך הערצה

שי עגנון

תהילה וסניגורה מזל-טוב אריה וזינגמן

הסיפור "תהילה" מאת שי" עגנון¹ שראה אור בשנת 1950 נמנה בין הסיפורים המדומימים למופת את אמנות הסיפור של הסופר הדגול.

שם הסיפור, כמו שם דמותו המרכזית, מתייחס לספר תהילים, ובמהלך הסיפור הקורא שומע לא פעם שתהילה נהגה בכל יום לקרוא את החלק של ס' תהילים המיועד לאותו היום², ולאור שלוחה הפנימית ומיזגה החיובי, למרות העצב שהיא ידעה בחיים, היא, למעשה, נדמחה למזמור תהילים. אפשר לראות אותה כהאנשה של ספר תהילים, כמו שהיא מופיעה בחינות גם כהאנשה של ירושלים, ובמיוחד של שכונתה בעיר העתיקה. כבר במשפט הפותח של הסיפור המחבר מציג אותה כאישה הגרה בירושלים³, וכשהמספר המופיע כדמות בסיפור, מופתע שהיא זוכרת אותו, היא מסבירה שירושלים אינה שוכחת כל מי שאי-פעם בא אל העיר - ותהילה היא זאת הזוכרת אותו. תהילה גם מסבירה שאיננה משתמשת בכינוי "עיר הקודש" בקשר לירושלים, כי היא רואה את שם העיר עצמו כקדוש⁴. במהלך הסיפור מתברר

הרב שי"ד אריה ויינמן הוא מלאי, לימד באוניברסיטאות שונות וכיהן כרב, פרסם ספרים ומאמרים רבים בתחום הספרות העברית החדשה והקבלה.

12 נואר ונדר, מאורי גליציה: אנציקלופדיה לחכמי גליציה - תולדותם וקורות ימיהם של חכמי גליציה משנת 1771 ועד לשואה (גישה כרכים) הוצאת ראובן מיט, 2006
 13 נורית גברונין, "יעקב מלכוב - קנאי, זועם, אהוב" קמזרה, גל 47 (ניסן תשמ"ד, מאוס 1988), עמ' 17-11. על יעקב מלכוב, בעל מלון בבל-אביב שהופיע כדמות בתמל שלשום של עגנון. כונס בספרה 'דבש מסלעי: מחקרים בספרות ארץ-ישראל (תשמ"ט 1989), עמ' 62-113.
 14 זרז ברנט - ראה ויקופדיה.

נחש גלגלי אושים בלגים מוכר לקורא מחסופורים המאוחזרים שבעיר ומלואת, כמו "מול דגים" ו"יצפודעים".
 15 איש ציבור מרכזי באותה תקופה ביפו, חודי משיכיל, מסאי, חוקר ועיתונאי. כתב מאמרים רבים בעיתונות התקופה: בתוצאת ובחאסיק. מזכיר הוועד הפואי ומזכיר בית החולים. אהוב מאוד על כל הצרכי. נעים שיהיה והליכות. בקי בספרות העברית. ראה פתח מדריכי בן צבי גויאניסקי, צלוי פולנס, הוכתב עליו בספרו ומוכר כי אחרון ספריי החשובים של יעקב גולדמן בי"ד אשר הוא ביאורים וחידישים ל"פירט ועוללות", ירושלים ת"ש"ן. [נמצא באינטרנט, Hebrew Books]

17 ראה עגנון, "ברית אהבה", אלו ואלו, עמ' 430.
 18 אפשר שזוהו הכניס לסיפור "אאל המדוד": אמרו עליו על אותו צדק [חורב מאפסא] שאכילתו ושתותו חזק לגדו הטבע, כדי לתקן על דיהון מה שדודו פומב במאל ובמשתה. ערב יום הפפורים אוכל חרבה עד שנגעשת כרסו כחובה והוא מניח עליה את המחזור כשליח צבור שמינה את המחזור על גבי החובה ומתפלל בעד כל ישראל. הכנסת כלה, עמ' 33.

19 עד זנה - עירי ועינים (1952, 1953). עמ' 357. כאילו נתקן מעולם לעולם. ומה שהיה בעירי תהילה בבריתו דמיון תחתיל מתברר וחולך כאמת לאמיתו. ומקבילית נוספת ביצירת עגנון וכן החשיבות של המושג "עירי צדק" ביצירת עגנון.
 20 משניות "אבות" ג.א.
 21 הלל ויס, "לנסח בשירה על דמותה האנדווגונית של שילד", מוסף שבת, מקור ראשון 2006